

Yusuf Baran Beyi

Sümgü ve Yara
Dersim 1938
Katliam ve Sürgün Tanıklıkları

dipnot yayınları

Seyit Rıza'ya

Tene dokundu ip
Ah! dedi dađ ve gül
Gecedir, ferî aktı gözlerimin
Karanlığı değti geçti
Düzgün Baba dağlarına eğdi kanatlarını
Süvari ak bir güvercin
Bin yıldır semah döner gibi
Döne döne düđtü Munzur'a gövdesi
Ay şavkı ne ki
Gün sıcakđı ne ki
Zerdüş'tün kutsal ateşidir
Alnımızdaki...

Yusuf Baran Beyi

İçindekiler

Önsöz.....	7
Dersim'de İki Asker.....	13
Xıdıke Bore'nın Oğlıydı, İp Kopıldı Üstüme Düştü Bira!.....	23
Halvori'de Bir Çığlık!.....	35
Dilif, Gülizar ve Gül ailesi.....	61
Katırcılar.....	69
Porsor.....	87
Usene Sewi.....	103
Hasan Uçar'ın Hikâyesi.....	113
Bir Halvori Hikâyesi.....	117
Zeynel Çavuş ve Derviş Ali.....	121
Bir Mele'nin Oğlu: Veli Xaki.....	129
Ali Rıza Erdoğan.....	139
Kelekçi Ailesi.....	149
Ali Yıldırım, Xıde Beko, Sey Useyn.....	159
Sürgünde ve Sürgünden Sonra.....	163

ÖNSÖZ

Dersim katliamını, sebep ve sonuçlarıyla birlikte bilmek, tarihi doğru okumak için bir zorunluluktur. Katliamın nedeninin anlaşılması ve katliam kararında imzası bulunanların tanınması, gerçeğin ortaya çıkmasına hizmet edecektir.

Bu katliamın kâğıt üzerindeki adının "İslah Hareketi" olması, uygulanan kırım ve faillerim oldukça masum gösteriyor. İnsanlık tarihinde gerçeği bu türden tersyüz etme biçimlerine sayısız örnek vardır. Ama Dersim katliamı söz konusu olduğunda buna bir de faillerin mağdurların hamisi olarak lanse edilmesi eklenmelidir.

Kendileriyle görüştüğüm 1938 katliamı mağdurlarının çoğu ve onlardan sonraki jenerasyon (okuryazar olsun olmasın) bu katliamda önemli rollere sahip olan dönemin yetkililerini "kurtancı" olarak görüyorlardı. Tabii ki bu durumun sosyolojik ve psikolojik nedenleri vardır. Ancak bu gibi durumları "katiline âşık olmak" klişesiyle açıklamaya çalışmak birçok önemli noktayı karanlıkta bırakmaktadır.

Kendileriyle söyleştığım mağdurlar Dersim'in Hozat, Ovacık, Mazgirt, Nazimiye, Pülümür ve Kalan (devletin Tunceli adını verdiği Dersim'in bugünkü merkezi) gibi farklı yerlerinden olmalarına rağmen, hepsinin söylediği şey aynıydı. Şunu diyorlardı:

Cumhurbaşkanı M. Kemal hastaydı ve yatıyordu. İsmet Paşa görevinden ayrılmıştı. Genelkurmay Başkam Fevzi Çakmak'ın hiç haberi yoktu. Son anda haberi olduğunda da iş işten geçmişti. Kalanları zaten o kurtardı.

Bu aaları farklı yerlerde deneyimlemiş olmalarına rağmen aynı şeyleri anlatmaları ilginç değil midir? Bana sanki aynı sınıfta tek bir öğretmen tarafından eğitilmişler gibi bir izlenim veriyorlardı.

Peki ya şu söylentiye ne demeliyiz: "Mustafa Kemal'in sırtında kutsal bir mühür varmış. Bu mühür Hz. Ali'nin mührüymüş." Bu da mağdurlar tarafından yaygın olarak doğru kabul ediliyordu. Yöredeki inanç önderlerinin ve bazı nüfuzlu kişilerin bu ve benzeri söylentilerin arkasında durmaları onları daha da inanılır kılmıştı. Bu, toplumda telafisi güç bir algı yanılsamasına neden olmuş, yaşanarak deneyimlenmiş gerçek bilgi silinip yerini böyle hurafelere bırakmıştı.

Kendisiyle konuştuğum katliam tanığı ve mağduru bir Derimli bana şunları söylemişti:

Efendim, Mustafa Kemal, bir gün Dersim Mebusu Hasan Hayri'yi yanma çağırıyor. Hasan Hayri apar topar Mustafa Kemal'in huzuruna çıkıyor. Mustafa Kemal soruyor:

"Cumhuriyeti kuruyoruz. Ancak ortada bir sorun var." Hasan Hayri Bey şaşkın bir şekilde;

"Paşam nasıl bir sorun var?"

"İşte onun için seni huzuruma çağırdım."

"Sizi dinliyorum Paşam."

"Bu ülkede çoğunlukta olan iki mezhep var. Cumhuriyeti, İmam-ı Azam mezhebi üzerine mi, yoksa İmam-ı Cafer mezhebi üzerine mi kuralım? Bir Alevi olarak sen ne dersin?"

"Sormakta haklısın Paşam. Biliyorsun ki bu memlekette İmam-ı Azam nüfusu daha çok. Cumhuriyeti İmam Cafer mezhebi üzerine kurarsanız huzursuzluk çıkabilir efendim"

diyen Hasan Hayri'ye, Mustafa Kemal fena halde bozular.
Ayağa kalkıp hiddetli bir şekilde,
"Sen ne biçim adamsın, nasıl konuştuğunun farkında mısın?
Kendi mezhebine ihanet eden birinin benim yanımda yeri
yok asla" diyor ve bu olaydan sonra Hasan Hayri ve arkadaşlarının idamına karar veriyor!¹

Bu örnekler, Dersim katliamının üzerini örtmek için gösterilen çabanın programlı ve sistematik olduğunu ve durumun sadece mağdurların psikolojisiyle açıklanamayacağını yeterince gösteriyor.

###

Gerçeği çarpıtmak üzere yürütülmüş olan bu programlı çabanın, döneminde hiçbir eleştirel tepkiyle karşılaşmamış olması ayrıca ilginçtir.

Bu eleştirel tepkinin en çok bekleneceği yer olan "sol" hareketin Dersim katliamına dair tarihsel tavnna² ilişkin bir örnekle devam etmek istiyorum. Dersim'e yönelik kanlı operasyonun sürdüğü sıralarda İsmail Bilen (Rasim Davaz mahlasıyla), TKP

¹ Bu örneğe bakıldığında bu hikâyenin ikili bir işlev gördüğü, deyim uygunsuz bir taşla iki kuş vurulduğu görülecektir. Birincisi, Hasan Hayri ve arkadaşları, aslına ihanet eden kişiler konumuna düşürülüyor. Dolayısıyla idamla cezalandırılmıştır, ikincisi, Mustafa Kemal bu operasyonla, Alevisiver birisi olarak gösteriliyor. Buradan hareketle, gerçek ortada durduğu halde, "*Mustafa Kemal Alevi kanı aokmez*" mesajı veriliyor.

² Söz konusu tavır bugün önemli ölçüde değişmiş, sol hareket gerek Dersim meselesine gerek bir bütün olarak Kürt meselesine ilişkin yaklaşımlarındaki şovenist tutumu aşmıştır. Ancak Batı'da öğretilenlik yaptığım yıllarda tanıdığım bazı "solcu" kurumların üyeleri, "*Olan olmuştur. Yaraları düşmanın gereği yok. Acıların üzerinde siyaset yapmak, bu ülkeye huzursuzluk getirir. Bu ülkeyi böler!*" şeklinde değerlendirmelerde bulunuyorlardı. Bu da, değindiğimiz "aşma" ediminin sol hareket için bütünüyle geçerli olmadığını göstermektedir.

adına, şu değerlendirmeyi Komintern'e rapor olarak sunmuştur:

İki ayı aşkın bir zamandan beri Ankara Hükümeti, Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerinin yeni bir gerici ayaklanmasını bastırmakla uğraşüyor. Feodal unsurlar, Kemalist parti tarafından gerçekleştirilen reformlara rağmen, bugüne kadar ülkenin bu sapa bölgesinde barmmayı başarmışlardır. (...) Halk Partisi, iç pazarın genişletilmesini isteyen millî burjuvazinin baskısıyla, geçen yıl cumhuriyetçi devletin bütün ağırlığını ortaya koyarak bu çağ dışı duruma bir son vermeye karar verdi. (...) Amacı, göçebelige son verme ve aşiret reisleriyle (şeyhler, beyler, ağalar ve seyitler) onların kiralık adamlarını Batı Anadolu'nun modernleşmiş vilayetlerine sürme hedefini güden bir reform planını zorla uygulamaktır. (...) Bugün Kemalist hükümetin enerjik reformları yüzünden kendi iktidarlarını tehdit altında hisseden feodal unsurların ümitsiz bir direnişiyi karşı karşıyayız. (...) Şu anda askeri harekât bütün hızıyla devam etmektedir. Çok sayıda uçak filosu bu harekâta katılıyor. Mücadelenin nasıl sonuçlanacağı bellidir.³

İnsan yaşadığı toprağa benzer misali, İttihat ve Terakki'nin arka bahçesinde filizlenen bir düşünce florası doğal olarak genetik kökeninden pek de farklı olmayacaktı. Fakat belirtmek gerekir ki, vicdanlı olamayan bu tavır, sahil sol değerlere de oldukça yabancıdır.

Tüm bu yaşananlar sırasındaki ve sonrasındaki sessizlik ise hem entelektüel hayatımızdaki hem de bir bütün olarak toplumsal vicdanımızdaki bir başka gedik... İsmail Beşikçi'ye gelece kadar hem bilimsel hem de politik eleştirinin, ilgisini bu olaydan esirgemesi manidardır. Cumhuriyet tarihi boyunca yazdıkları ve söyledikleri yüzünden hapisanelerde yatan, fikir-

³ Akt. Mesut Yeğen, 'Türkiye Solu ve Kürt Sorunu, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Ed. Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, Cilt 9, s. 1213-1214.

leri yüzünden cezalandırılmayı göze alan edebiyatçıların ve şairlerin neden bu konuya değinmedikleri ise sorulması gereken bir başka sorudur.⁴

Dersim'de 1937-1938'de bir isyan çıktığı ve operasyonun bu isyanı bastırmak üzere gerçekleştirildiği iddiası da gerçekleri yansıtmaktan uzaktır. Buradaki "isyan" vurgusu, müdahaleyi haklı kılmak için yapılmıştır. Kitaptaki tanık ifadelerine bakıldığında görülecektir ki hiçbir şeyden haberi olmayan masum insanlar köylerinden toplanıp öldürülmüşlerdir.

Her ne kadar mağdurlar failleri kurtancı gibi görseler de, anlattıklarını dinlediğimizde, Dersim'de büyük bir katliamın uygulandığını görüyoruz. Bu kırımın kimin tarafından ve ne için yapıldığı tartışmasını ve resmi "tarihsel belgeleri" bir yana bırakıp, yaşananları bizzat deneyimlemiş tanıkların anlattığı gerçeklere bakduğumuzda göreceğiz ki, yapılanlar bir *soykırımdan* başka bir şey değildir.

***

Dersim katliamını araştırdıkça inşam derinden sarsan anılarla karşılaşım, bunlar belleğimde unutulmayacak, silinmeyecek izler bıraktı. Her tanığın anılarını empatiyle dinleyip zihnimde canlandırdıkça, bu dramı gerçekten yaşayanlar kadar acı duydum. Bu yüzden dinlemesi insana ağır gelen bu anıların, sözcüklere dökülmesi ve soma da kitaba dönüşmesi hiç de kolay olmadı. Seksen yıl önce yaşanmış olsa da, böyle bir vahşetin gerçekleştiğini düşünmek bile inanılmaz geliyor insana...

*

⁴ Şiirleriyle birçok acıyı dile getiren Nazım Hikmet'in bir şiirinde bile geçmemiştir Dersim. Bir tek, çocuk yaştaiken Dersim'in sürgünlerinden olan Cemal Süreya'nın, baskıdan dolayı olayı şiirlerine kapalı bir biçimde yansıttığını biliyoruz.

Bu çalışmamın hayat bulması, kuşkusuz birçok dostla dayanışmam sonucunda mümkün oldu. Özellikle Dersim katliamını yaşayan tanıkların anlatımları, bu eserin temelini ve omurgasını oluşturdu. Bunun yanında bilgi sahibi olan, bilgilerini benimle paylaşan kişilerin katkıları da bu kitabın ortaya çıkması için oldukça önemli girdilerdir.

Batı illerine sürgüne gönderilmiş olan Dersim'in sürgün çocuklarıyla ve Dersim ve Mersin'de hâlâ yaşayan tanıklarla beni buluşturan herkese en içten duygularıyla teşekkür ederim. Özellikle o dönemde Dersim'de askerlik yapanların anılarını benimle paylaşan Dersimli emekli öğretmen arkadaşım İbrahim Demir'e ve Urfalı Müftah hocama olan gönül borcumu ifade etmek isterim. Tanık anlatımlarındaki Zazaca ifadelerin tercümeleleri Doğan Munzuroğlu ve Ali Baydaş'a aittir; katkılarına teşekkür ederim. Ayrıca evde kitabı yazdığım sırada, yazıların okunup düzeltilmesinde emeği geçen eşim Zekiye Beyi'nin yardımcıman benim için teknik bir desteğin ötesinde büyük bir moral kaynağıydı.

Tüm bunların dışında benden desteklerini esirgemeyen diğer dostlanma teşekkür borçluyum. Bu borcumu büyük emekler sonucu yazmış olduğum bu kitapla ödemiş olacağımı düşünüyorum.